

Beeldspraak of verbeeld verhaal?

We zetten het gesprek over WOORD OP SCHRIFT voort. In het vorige nummer van ons blad stelde ik drs. A.L.Th. de Bruijne een aantal kritische vragen over zijn twee eerste bijdragen aan bovengenoemd boek. In hetzelfde nummer ging hij op deze vragen in. Mooi dat een open gesprek op gang is gekomen! Alleen gebiedt de eerlijkheid te zeggen dat de antwoorden van De Bruijne mij niet helemaal hebben kunnen bevredigen. Er blijven vragen over.

De kern van de kwestie

Met De Bruijne ben ik het eens, dat de vraag 'Beslist de Bijbel nog zelf over haar uitleg?' de kern van de zaak is. Juist op dat punt blijf ik mijn vragen houden. Volgens De Bruijne zou ik - met anderen - een 'smalle verwerking' van Assen 1926 voorstaan, waarin je alleen naar de tekst en context van de Schrift kijkt, en niet naar de historische context waarin de tekst staat.

Voor anderen kan ik moeilijk spreken. Wel voor mijzelf. En ik herken mij niet in de tekening die De Bruijne van mijn positie geeft. Met hem erken ik, dat omgevingskennis (historisch, archeologisch, literair) kan bijdragen aan het inzicht in de Schrift. Wanneer De Bruijne wijst op de beeldtaal in Psalm 24 - 'Verhoogt, o poorten, uw boog' - is het aardig om te weten, dat dit een dichtelijke uitdrukking is voor het uitgraven van het wegdek. Eigenlijk is het dus: Verlaagt de weg! Wanneer prof. dr. J. van Bruggen aan de hand van buitenbijbelse bronnen een minder negatief beeld tekent van de farizeeërs dan gebruikelijk is, mag gevraagd worden naar de betekenis daarvan voor de uitleg van het Nieuwe Testament. Zoals het voorstel van prof. dr. J.P. Versteeg om vanuit teruggevonden papyrusfragmenten het woord 'bede' in 1 Petrus 3 te lezen als 'kwitantie', het overwegen waard is (al ben ik niet direct overtuigd, maar dat is een ander verhaal).

Alleen, *deze voorbeelden raken mijns inziens de kern van de kwestie niet*. Want de vraag is niet, of gegevens uit de buitenbijbelse context bijdragen aan ons inzicht in de Schrift. Wie zou het willen ontkennen? Ik kan er nog wel een aantal voorbeelden aan toevoegen. Studies als van J. Wijngaards, VAZAL VAN JAHWEH (Baarn 1965) en G. van Rongen, ZIJN VAST VERBOND (Goes 1966) laten zien, hoe Gods verbond met Israël de structuur vertoont van de verdragen, zoals in die tijd vorsten die met hun vazallen sloten. Psalm 29 - het lied van de zeven donderslagen - zou wel eens voor een groot deel leentjebuurt kunnen hebben gespeeld bij een hymne op Baäl-Hadad (de dondergod), om - antithetisch - te getuigen: niet Baäl-Hadad, maar Jahweh is de God die de elementen en de natuur beheerst. Zo kan ik nog wel even doorgaan. Buitenbijbelse gegevens kunnen het bijbelse beeld scherper maken.

Overigens moet je het belang daarvan ook weer niet overdrijven. 'De opgravingswetenschap zegt weinig. Als we Jericho niet zouden vinden, betekent dat nog niet dat die stad niet heeft bestaan. Bovendien zijn er in de archeologie ontzettend veel interpretatieverschillen. De kernvraag is waar we ons vertrekpunt nemen' (J. van Bruggen in het blad TERDEGE, 20^e jaargang nr. 11, p. 34). Zo geldt het ook van taalkundige en literaire gegevens. Om terug te komen op het voorbeeld van Psalm 29: dit lied *kan* aan een Baälhymne ontleend zijn. Maar het is allerminst zeker (zie J.P. van der Ploeg, PSALMEN deel I, serie BOT, Roermond 1973, p. 190v). Zonder deze achtergrond is trouwens al duidelijk hoe in dit lied Gods majesteit in de natuur bejubeld wordt tegenover het heidendom (zie Nic. H. Ridderbos, DE PSALMEN I, serie KV, Kampen 1962, p. 296/7). Ook over de visie van de joden

op het onderhouden van de wet in het algemeen en die van de farizeeërs in het bijzonder is het laatste woord nog niet gezegd. Wetenschap waagt zich - terecht - niet zo gauw aan absolute uitspraken. Dat relativiseert de bijdrage van de buitenbijbelse gegevens ook weer.

Maar nogmaals, het raakt volgens mij de kern van de kwestie niet. Voor mij is die kern niet, of bijbelschrijvers in voorkomende gevallen gebruik maken van beeldspraak of van metaforische elementen. Zelfs niet of ze soms gebruik maken van - van oorsprong - mythologisch materiaal of mythologische voorstellingen. Ingebed in eigen kader. En in literatuur, waar je metaforen verwachten mag: poëzie en profetie. Iemand als Joh. Francke - nou niet wat je noemt een nieuwlichter - had daar onder ons al oog voor (zie diens VEELKOPPIGE MONSTERS, Goes 1970; over Franckes conclusies blijft uiteraard discussie mogelijk). Ik dacht dat we het over een afgegrensd gebied hadden, te weten over de bijbelse geschiedschrijving. Met daarbij als kernvraag, of in een historische context door een schrijver bewust metaforische elementen ingevlochten zijn. Zoals volgens De Bruijne bij de uitleg van Genesis 6 in ieder geval wettig te overwegen is. De vraag dus: beeldspraak of verbeeld verhaal? Ook al dient dat verhaal om naar een historische werkelijkheid te verwijzen.

Het beslissende startpunt

Mijn blijvende moeite met het verhaal van De Bruijne is, dat - hoe je het ook draait of keert - niet langer de tekst als zodanig het beslissende startpunt is. Wanneer het gaat over de door De Bruijne mogelijk geachte uitleg van Genesis 6 (een metaforisch, niet-historisch verhaal over de historische aanleiding tot de zondvloed), schrijft hij in ons blad: 'Kennis uit de omgeving van de tekst brengt mij daarop.' Ik vind dat

Thema

H.J.C.C.J. Wilschut

een onthullende zin. Zeker, dan gaat De Bruijne na of deze exegesemogelijkheid wel past op de tekst van Genesis 6 zelf, de context en het geheel van Gods openbaring. 'Dat is beslissend.' Die laatste opmerking noteer ik met dankbaarheid. Ook voor De Bruijne is de Schrift en haar gezag beslissend. Ik had ook niet anders verwacht. Mijn probleem is van hermeneutisch-methodische aard. Het is er niet minder principieel om. Ik kom terug op de eerdere vraag: kan en mag de Schrift nog voor zichzelf spreken? Moet je niet uitgaan van de Schrift, *zoals zij zich geeft*? Ik wil diverse mijlen met De Bruijne meegaan. Ik wil overwegen of het metaforisch verhaal om geschiedenis weer te geven hoort bij de vertelconventies van die tijd, waarvan ook de Heilige Geest Zich bediend kan hebben bij het ingeven van de Bijbel. Het is voor mij zeer de vraag, maar goed, ik wil er best over nadenken. *Maar dan zal toch de tekst zelf of het geheel van Gods Woord daarvoor de aanknopingspunten moeten bieden.* Wanneer Genesis 6 zich aandient als geschiedenisverhaal, geeft het verhaal zelf geen enkele indicatie dat het metaforisch moet worden opgevat. Ook het vervolg van de Schrift geeft geen aanwijzingen in die richting. Dan heeft naar mijn mening niemand het recht om - met een beroep op een veronderstelde vertelconventie - dit verhaal metaforisch te verklaren, als was het de koningsfabel van Jotam uit Richteren 9. Daar, in Richteren 9, is evident dat het om een metaforisch verhaal gaat, waarbij een werkelijke stand van zaken in beeldtaal geduid wordt. In Genesis 6 niet. Wat zich als feitelijk gebeurde geschiedenis geeft, moet ook als zodanig gelezen worden. Om de Schrift niet afhankelijk te laten worden van menselijke inzichten. Om nog maar te zwijgen over willekeur.

Daarom begrijp ik ook niet zo best, dat De Bruijne wijst op Matteüs 1. Inderdaad, daar wordt de geschiedenis van het Oude Testament gemodelleerd in een lijst van drie keer veertien geslachten. Dat kun je metaforisch of symbolisch Schriftgebruik noemen, al zou ik andere termen gebruiken. In ieder geval heeft het iets kunstmatigs. Maar - dat worden we gewaar wanneer we Matteüs 1 naast het Oude Testament leggen. Oftewel, hier is de Schrift zelf het beslissende startpunt gebleven, en niet een gegeven van buiten de tekst. Hier blijf ik mijn moeite houden met de opvatting van De Bruijne. Zonder dat ik zijn confessionaliteit of iets dergelijks in twijfel

trek. Wel vind ik dit - beperkt - opereren met het metafoorbegrip niet passen in een gereformeerde hermeneutiek. Daar zal de Schrift(tekst) zelf het beslissende primaat moeten hebben.

Tussen haakjes, het was wat voorspelbaar dat De Bruijne niet zou reageren op mijn verwijzing naar de bijdrage van drs. J.J.T. Doedens in WOORD OP SCHRIFT. Toch heb ik expres daaraan aandacht gegeven. Ik had best graag nader van De Bruijne over deze bijdrage gehoord. Nee, hij hoeft de bijdrage van Doedens niet te verdedigen. Dat is inderdaad de zaak van drs. Doedens. Maar nu De Bruijne op deze bijdrage wees als voorbeeld van metaforie in de praktijk, had ik toch meer van hem verwacht. Gaat het nu echt om een kenmerkende en legitieme illustratie van zijn bedoelingen, of niet?

Ik houd niet van griezelverhalen. Toch wil ik wijzen op gevaren, die mogelijk zijn. Met name op het gevaar van willekeur. Wanneer Genesis 6:1-4 metaforisch bedoeld is, waarom dan niet het vervolg van Genesis 6-9? Ook in buitenbijbelse literatuur - bijvoorbeeld het Gilgamesj-epos - vinden we 'vloedvertellingen' (zie Claus Westermann, GENESIS I, serie BKAT, Neukirchen-Vluyn 1974, p. 536v). Waarom zou het bijbelse zondvloedverhaal niet een antithetisch-metaforische tegenhanger zijn van dergelijke verhalen? Het antwoord ligt voor de hand. In de rest van de Schrift wordt het bijbels zondvloedverhaal als feitelijk gebeurde geschiedenis beschouwd en behandeld. Mijn vraag: waarom Genesis 6:1-4 dan metaforisch opvatten? Even oud als de rest van Genesis 6 tot 9. Met voor de schrijver dus net zo veel of net zo weinig schriftelijke bronnen. Op dezelfde manier als feitelijk gebeurde geschiedenis verteld. Willekeur. Het is een scherp woord. Ik laat het toch staan. Niet om te brandmerken. Maar om een signaal af te geven. Laat de Schrift zelf uitmaken of iets metaforisch bedoeld is of niet.

Het gevaar van mogelijke willekeur onderstreept mijns inziens nog eens, hoezeer bij De Bruijne een criterium voor het hanteren van het metafoorbegrip ontbreekt. Een dergelijk extra criterium acht hij niet nodig, begrijp ik uit zijn reactie. Dat verbaast mij. Het was De Bruijne zelf die in WOORD OP SCHRIFT aangaf, dat het moeilijk was om uit te maken, wanneer sprake is van metaforische elementen in een letterlijke

context (p. 162, p. 194). In mijn woorden gezegd: een criterium ontbreekt. Een dergelijk criterium heb ik niet nodig. Maar De Bruijne wel. Wat is je ijkpunt, wanneer de Schrift niet zelf aangeeft of een verhaal metaforisch bedoeld is? Opnieuw, laat de Schrift dat toch zelf uitmaken!

Anders blijft toch de hermeneutische vakman nodig om de Schrift te kunnen lezen. Dat de Schrift deskundige uitleg behoeft, is niet in geding. Wat dat betreft verschillen De Bruijne en ik niet van mening. Niet ieder gemeentelid hoeft over de vaardigheden van de vakexegeet te beschikken. Die is er nu juist om binnen de christelijke gemeente hand- en spandiensten te verrichten voor een beter verstaan van de Bijbel. Maar wanneer kennis van vertelconventies nodig is om te bepalen of een bijbelverhaal mogelijk een verbeeld verhaal is, dan wordt de gemeente wel degelijk afhankelijk van de vakman. Want dan moet die eerst zeggen of het om feitelijk gebeurde geschiedenis gaat of om een verhaal, dat als verbeeld verhaal naar die feitelijkheid verwijst. Staat er wel wat er staat? Ook hier blijft het metafoorbegrip zich wreken. Er blijft een indirectheid, die zich niet met het blote oog laat onderkennen. Zoals ook De Bruijne zelf toegeeft, dat in de metaforische beschrijving de relatie tussen verhaal en feit indirecter is. Ik blijf erbij: sleutel en slot passen niet bij elkaar. Ook wanneer de bijbelse geschiedschrijving als tendensverhaal (om die nare term maar eens te gebruiken) geen 'notariële precisie' (Kuyper/Bavinck) vertoont, blijft het om een feitenverslag gaan. Mogelijk incompleet. Zodat bepaalde elementen extra accent krijgen, die in gewone geschiedschrijving niet meer dan details zouden zijn. Maar geen verbeeld verhaal. Tenzij de tekst zelf het tegendeel aangeeft.

Assen 1926

Met het bovenstaande is wat mij betreft het voornaamste wel gezegd. Ik ga nog in op een paar onderdelen uit het antwoord van De Bruijne. Allereerst wil ik terugkomen op 'Assen 1926'. Al spreekt Assen geen kentheoretische voorkeur voor letterlijkheid uit, daarmee is nog niet uitgesloten dat rond Assen een dergelijke verborgen kentheoretische voorkeur blijkt, zegt De Bruijne. Dat Geelkerken werd teruggewezen, was volgens hem terecht. Maar rond die

terugwijzing proef je, dat velen het überhaupt ondenkbaar zouden vinden om in bijbelse geschiedschrijving 'metaforische' elementen tegen te komen.

Over die verborgen kentheoretische voorkeur voor letterlijkheid heb ik zo mijn eigen ideeën. Volgens mij valt dat nogal mee, schreef ik al eerder. In het maartnummer van ons blad heb ik gewezen op Kuyper en Bavinck. Ter aanvulling wil ik hier de naam van J. Ridderbos noemen. En dat niet toevallig. Ridderbos mag de geestelijke vader van de uitspraak van Assen 1926 genoemd worden. In huize Ridderbos was er ten tijde van de Asser perikelen zelfs een 'Geelkerken-bel', die al te luidruchtige huisgenoten tot de orde riep, weet zoon Herman Ridderbos te vertellen (JAN RIDDERBOS, serie Kamper miniaturen IV, Kampen 1999, p. 36/7). Maar lees nu eens Ridderbos 'hermeneutiek' in het BIJBELSCH HANDBOEK I, OUDE TESTAMENT (Kampen 1935, p. 365v). Natuurlijk, het is een gedateerd verhaal. Maar nog steeds erg waardevol. Ridderbos kende zijn spullen! Lees de afgewogen betogen over de Schriftzin, over het verschil tussen de letterlijke en de rechtstreekse zin, over de figuurlijke taal of voorstelling (inclusief de metafoor!). Dan blijken de zaken toch echt genuanceerder te liggen dan De Bruijne doet voorkomen.

In dit verband betreur ik, dat wat J. Kamphuis in ons blad (2^e jaargang nr 6, p. 166v) over de - ook toen al - door De Bruijne veronderstelde context van Assen 1926 heeft opgemerkt, voor een belangrijk deel niet verdisconteerd wordt. Het gaat te ver om Kamphuis' betoog hier te herhalen. Hij wijst er met name op, hoe Assen opkwam voor de *concreetheid* van het bijbels paradijsverhaal, voor het historisch karakter van Gods openbaring. Dat heeft niets met 'naïef-realisme' te maken, of met een (verborgen) kentheoretische voorkeur voor de feitelijkheid.

Daar komt nog wat bij. Binnen de Gereformeerde Kerken zijn we niet gebonden aan een mogelijke kentheoretische achtergrond van de uitspraak van Assen 1926. Maar aan die uitspraak als zodanig. Aan de goede leesregel: laat de Schrift voor zichzelf spreken! Dat heeft wel degelijk met de perspicuitas (doorzichtigheid) van de Schrift te maken. Ik weet ook wel hoe er binnen de gereformeerde theologie (niet onomstreden!) onderscheid wordt gemaakt ten aanzien

van die perspicuitas. Maar op dit punt kun je er niet omheen. Ik zou graag een reactie van De Bruijne willen hebben op het citaat uit de inaugurele rede van B. Kamphuis, zoals ik dat gaf in het maartnummer van ons blad: de Schrift zal zelf wel uitmaken of we iets moeten opvatten als 'echt gebeurd' of als 'leermodel' of als 'profetisch-visionaire' beschrijving. En ik voeg daaraan toe: of een geschiedenisverhaal 'metaforisch' verstaan moet worden of niet.

Vergissingen

Nog een laatste onderdeel over mogelijke vergissingen in de Bijbel. Onfeilbaarheid is geen absolute foutloosheid. Daarover verschillen De Bruijne en ik niet van mening. Wel stelde ik de vraag, of De Bruijne niet een stap verder - wat mij betreft een stap te ver - ging, toen hij theoretisch de mogelijkheid open hield, dat Paulus zich vergist zou kunnen hebben in de bedoeling van een bepaalde uitspraak in de Wet van Mozes.

Ik noteer dat De Bruijne in dit verband opmerkt: 'Kennelijk heb ik hier in het kader van mijn gedachte-experiment te onbeschermd geformuleerd.' Mooi, denk je dan. Maar meteen volgt dan de zin: 'Daarmee zeg ik niet dat ik dit *bij voorbaat* uitsluit.' Zeker, bij enig doordenken merk je dat de manier waarop de bijbelschrijvers teksten uit het Oude Testament lezen, wel degelijk past bij de letterlijke betekenis van die teksten zelf. 'Maar dat wil in de omgang met de Bijbel ontdekt worden en niet bij wijze van vooroordeel geponeerd zijn.' Daarbij wijst De Bruijne op de manier waarop dr. P.H.R. van Houwelingen in zijn proefschrift uit 1987 eerlijk overwogen heeft of 2 Petrus wel echt door de apostel Petrus geschreven is.

Volgens mij worden hier twee dingen door elkaar gehaald. Wie een proefschrift of commentaar over 2 Petrus schrijft, ontkomt er niet aan om over het auteurschap van Petrus te schrijven. Het is in de loop van de geschiedenis door meer dan één in twijfel getrokken. Bovendien vraagt het stijlverschil tussen 1 en 2 Petrus om verklaring. Hoe kan er bij één auteur een dergelijk verschil in stijl optreden? Toch zal een gereformeerd verklaarder de naam 'Simeon Petrus' in het briefhoofd bij voorbaat serieus nemen. Hoe dan ook, Petrus is bij het ontstaan van deze brief betrokken. Hetzij direct

(zo Van Houwelingen) of indirect (zo bijv. Calvijn). Te meer - maar dat is een secundair argument - omdat pseudopigrafe (= je schrijft onder andermans naam) noch in de oudheid in het algemeen noch in de oude christelijke kerk als normaal en eervol aanvaard werd (zie J. van Bruggen in TERDEGE, *a.a.*, p. 34). Wat dat betreft is het net iets te vlot, wanneer De Bruijne schrijft dat in de tijd van de Bijbel geschriften soms op naam van iemand anders werden gezet. Zo het al gebeurde, dan werd dat niet als legitiem beschouwd. Kunt u nagaan hoe voorzichtig je met buitenbijbelse gegevens moet omgaan, die lang niet altijd eenduidig zijn!

Een dergelijke discussie echter ligt op een ander niveau, dan wanneer je vraagtekens plaatst van het kaliber of de apostel de Schrift wel goed begrepen heeft. Die mogelijkheid lijkt mij bij iemand, verlicht en geleid door de Geest van God, bij voorbaat uitgesloten. Dat is geen kwestie van systeemdwang. Het is voor mij een geloofsa-priori. Dan kan het soms veel biddend nadenken vragen, hoe Schriftwoord en apostolische uitleg zich tot elkaar verhouden. Dat je daarbij een gedachte-experiment toepast, waarbij je - hypothetisch - uitgaat van de mogelijkheid van een vergissing, is voor mij het punt niet. Als je het maar niet als een reële mogelijkheid openhoudt. Graag maak ik hier dit onderscheid. Principeel kunnen hier geen vergissingen aan de orde zijn.

Tenslotte

In het bovenstaande verhaal zijn nauwelijks directe vragen aan drs. De Bruijne geformuleerd. Wel de nodige tegenwerpingen. Graag zetten we het gesprek voort en bieden we De Bruijne opnieuw gelegenheid om te reageren. De zaak is het waard. De broederlijke gemeenschap is ermee gediend. Met De Bruijne betreur ik de grote woorden die sommigen zich over hem veroorloofd hebben en veroorloven. Dat neemt de mogelijkheid en noodzaak van een stevig debat niet weg. Aan De Bruijnes integere bedoelingen twijfel ik niet. Tegelijk raak ik er steeds meer van overtuigd, dat zijn metafoorverhaal niet past in een gereformeerde hermeneutiek. Of praten wij langs elkaar heen en vergis ik mij? Graag horen we nader van drs. De Bruijne.